

ФРАУДАТОРНІ ПРАВОЧИННИ: ПОНЯТТЯ ТА РИЗИКИ ПРИ ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

FRAUDULENT TRANSACTIONS: CONCEPTS AND RISKS IN LAW ENFORCEMENT

Музика Л.А., д.ю.н., професор,
професор кафедри приватного права

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Манзюк І.Я., студент II курсу магістратури факультету правничих наук

Національний університет «Києво-могилянська академія»

Статтю присвячено дослідженню застосування фраздаторності правочинів у правовій системі України. Концепція фраздаторного правочину відома ще з Римського права як засіб захисту прав кредитора від недобросовісних дій боржника, спрямованих на завдання шкоди кредитору. Однак, останніми роками ця концепція стає дедалі актуальнішою та привертає все більше уваги. Це спричинено новою практикою Верховного Суду, який став широко застосовувати фраздаторність правочинів при вирішенні спорів.

У статті проаналізовано поняття фраздаторного правочину. Обґрунтовано, що фраздаторний правочин є практичним проявом принципів добросовісності та заборони зловживання цивільним правом. Проаналізовано практику Верховного Суду щодо кваліфікації правочину як фраздаторного. Встановлено, що у практиці Верховного Суду не сформульовано чітких критеріїв, які вказували б на фраздаторність правочину. Водночас, відзначено, що фраздаторність правочинів застосовується доволі широко, охоплюючи як односторонні, так і багатосторонні правочини, а також договори – як односторонні, так і двосторонні.

У статті звернено увагу на ризик порушення принципів юридичної визначеності та свободи договору через широке тлумачення поняття фраздаторного правочину. Обґрунтовано відповідність концепції фраздаторних правочинів вимогам принципу юридичної визначеності. Також доведено можливість обмеження принципу свободи договору шляхом визнання правочину, укладеного з порушенням принципу добросовісності, фраздаторним. Окремо наголошено на необхідності врахування критеріїв розумності та справедливості при такому обмеженні.

Автори акцентують увагу на потребі обмеженого тлумачення фраздаторних правочинів у судовій практиці. Зазначено, що правочин має визнаватися фраздаторним лише за умови відсутності інших законодавчо встановлених підстав для його недійсності. Наголошено, що визнання правочину фраздаторним можливе лише як виключний засіб захисту прав особи. Запропоновано перелік рекомендацій, яких слід дотримуватися для коректного застосування концепції фраздаторності правочинів.

Ключові слова: фраздаторний правочин, зловживання цивільним правом, справедливість, юридична визначеність, зобов'язання, відповідальність, захист, договір.

The article examines the application of fraudulent transactions in the legal system of Ukraine. The concept of fraudulent transactions originates from Roman law to protect creditors' rights from the dishonest actions of debtors aimed at causing harm to the creditor. However, the relevance and attention to this concept have significantly increased in recent years due to the new case law of the Supreme Court, which has extensively applied the doctrine of fraudulent transactions in dispute resolution.

The article analyses the concept of fraudulent transactions, arguing that such transactions represent a practical manifestation of the principles of good faith and the prohibition of abuse of civil rights. The article examines the Supreme Court's practice in qualifying transactions as fraudulent. It has been established that the Supreme Court has not developed clear criteria for determining the fraudulent nature of a transaction. At the same time, the application of this concept has been broad, encompassing unilateral and multilateral transactions, as well as contracts of both unilateral and bilateral nature.

The article highlights the risk of violating the principles of legal certainty and freedom of contract due to the broad interpretation of the concept of fraudulent transactions. The conformity of the doctrine of fraudulent transactions with the requirements of the principle of legal certainty is substantiated. The article also demonstrates the possibility of limiting the principle of freedom of contract by recognizing a transaction concluded in violation of the principle of good faith as fraudulent. Particular attention is paid to the necessity of considering the criteria of reasonableness and fairness when imposing such limitations.

The authors emphasize the need for a narrow interpretation of fraudulent transactions in judicial practice. It is noted that a transaction should be recognized as fraudulent only in the absence of other legislatively established grounds for its invalidation. It is stressed that recognizing a transaction as fraudulent should be regarded as an exceptional means of protecting individual rights. The article offers a set of recommendations for the proper application of the concept of fraudulent transactions.

Key words: fraudulent transactions, abuse of civil rights, fairness, legal certainty, obligations, liability, defense, contract.

Постановка проблеми. Стаття 11 Цивільного кодексу України (ЦК) зазначає договори та інші правочини першими у переліку підстав виникнення цивільних прав та обов'язків [1]. Цим законодавець продемонстрував виключну важливість правочинів для здійснення цивільного обороту. Наразі правочини, справді, слід визнати основним інститутом, що обумовлює виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Тому є важливим, щоб особа, яка уклала правочин, могла розумно сподіватися на настання правових наслідків, на які вона розраховувала.

Цивільне законодавство України передбачає, що правочин не призводить до виникнення, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків лише у разі його недійсності. ЦК не дає визначення поняттю «недійсний правочин». Загальні засади визнання правочину недійсним передбачені у Главі 16 ЦК. Зокрема, відповідно до ст. 215 ЦК, правочин вважається недійсним у разі пору-

шення вимог, визначених у ч. 1–3, 5 ст. 203 ЦК. Спеціальні випадки недійсності передбачені як у ЦК у ст. 218–234, так і в інших статтях ЦК. Важливо, що інші закони також містять положення про визнання правочинів недійсними, наприклад у ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [2], ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» [3] або ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства [4].

Однак, прямо передбачені у законі випадки недійсності правочинів не завжди можуть захистити право особи, порушене укладенням правочину всупереч принципу добросовісності та здійснення права відповідно до його мети. Щоб адресувати цю прогалину в законодавчому регулюванні, Верховний Суд почав використовувати концепцію фраздаторного правочину. Одночасно з цим застосування концепції фраздаторного правочину Верховним Судом викликає низку запитань щодо її співвідношення з принципами юридичної визначеності та свободи договору.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на ризики застосування фраздаторності правочину, більшість науковців та правників-практиків позитивно оцінюють застосування цієї концепції судами. Зокрема, тематика фраздаторності правочинів досліджувалась Надієнко О. І., Кратом В. І. З критичної точки зору застосування фраздаторності правочину оцінювались в працях Дзери І. О. та Адамович О. А. Окрім того, тематика фраздаторних правочинів ставала предметом науково-практичних висновків, підготованих на запит Верховного Суду Єфімовим О. М., Беляєвич В. Е. та Беляєвич О. А.

Мета статті: проаналізувати поняття фраздаторного правочину, визначити його співвідношення з іншими суміжними поняттями, проаналізувати його відповідність загальноправовим принципам та принципам цивільного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Здійснення прав кожної особи, що існує в суспільстві, має узгоджуватись з правами інших осіб та інтересами суспільства загалом. Для виконання цього завдання у доктрині цивільного права було введено поняття меж здійснення цивільних прав, що знайшло своє втілення у ст. 13 ЦК [5, с. 119]. Обґрунтованим видається визначення меж здійснення суб'єктивного цивільного права, наведене Рогачем О. Я., як сукупність критеріїв, які чітко обмежують обсяг дозволеної особі поведінки, але детально не регламентують різні варіанти здійснення цього права [6, с. 789]. Кот О. О. вважає, що межі здійснення цивільних прав можуть встановлюватись у договорах, актах цивільного законодавства та принципах цивільного права [7, с. 133]. Принципи добросовісності та здійснення права відповідно до його мети, які впливають з нього, встановлюють межі здійснення суб'єктивного цивільного права у забороні зловживання цивільним правом, що прямо передбачена в ч. 3 ст. 13 ЦК [5, с. 120–123].

Слід відзначити, що концепція фраздаторного правочину зародилась ще в Стародавньому Римі, як інститут преторського права. *Fraus creditorum* (з латини – «школа кредиторам») означає дії боржника, спрямовані на зменшення його майна з метою уникнути його конфіскації на користь кредиторів [8]. Однак в українській судовій практиці фраздаторний правочин застосовується як наслідок з принципу заборони зловживання правом, для захисту від недобросовісних дій осіб, що не становлять формального порушення договірних чи законодавчих положень [9, с. 238]. Зокрема, аналізуючи поняття фраздаторного правочину, Верховний Суд дійшов до висновків, що «договір, який укладений з метою уникнути виконання договору та зобов'язання зі сплати боргу, є зловживанням правом на укладання договору та розпорядження власністю, оскільки унеможливає виконання зобов'язання і завдає шкоди кредитору. Такий договір може вважатися фраздаторним та може бути визнаний судом недійсним за позовом особи, право якої порушено, тобто кредитора» [10].

У науковому висновку членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді Беляєвич В. Е. та Беляєвич О. А. у справі № 910/16579/20 зазначено, що ознаками фраздаторності правочинів є: умисел на завдання шкоди правам іншої особи; та шкода як наслідок укладення правочину [11].

Важливо, що Верховний Суд наразі не зміг сформулювати вичерпний перелік ознак фраздаторного правочину. Верховний Суд виходить з того, що фраздаторність правочину має оцінюватись у кожному конкретному випадку [12]. Верховний Суд лише наводить приблизний, неповний перелік критеріїв, які можуть вказувати на фраздаторність правочину, а саме: «момент вчинення оплатного відчуження майна або дарування (вчинення правочину в підозрілий період, упродовж 3-х років до порушення провадження у справі про банкрутство, після відкриття провадження судової справи, відмови в забезпеченні позову і до першого судового засідання у справі); контра-

гент, з яким боржник вчинив оспорювані договори (родичі боржника, пов'язані або афілійовані юридичні особи); щодо оплатних цивільно-правових договорів важливе значення має ціна (ринкова, неринкова ціна), і цей критерій має враховуватися» [13].

Слід сказати, що Верховний Суд застосовує дану концепцію доволі широко. Зокрема, Верховний Суд розповсюджує її як на односторонні, так і двосторонні правочини, а на договори як оплатні, так і безоплатні [14]. Наприклад, у постанові Верховного Суду у справі № 638/18851/16 від 21.12.2020 р. було встановлено, що договір дарування було укладено з метою уникнення виконання зобов'язання перед кредитором. Ці дії були визнані недобросовісними, а правочин недійсним на підставі ч. 3 ст. 13 та ст. 234 ЦК [15].

Більше того, Верховний Суд доволі широко трактує шкоду кредитору у справах, де розглядалось питання фраздаторності правочинів. Зокрема, такими, що завдають шкоду кредитору, було визнано правочини:

- щодо відчуження майна поручителя, з метою уникнення наслідків невиконання основним боржником зобов'язання, забезпеченого порукою [16];

- відмови спадкоємця, який був боржником за зобов'язанням перед позивачем, від набуття спадщини на користь іншого спадкоємця, аби уникнути можливого стягнення успадкованого майна [17].

З цього випливає, що Верховний Суд доволі часто та гнучко застосовує концепцію фраздаторності правочинів з метою захисту прав кредитора. Одночасно з цим існують певні ризики, які виникають при застосуванні цієї концепції, а саме: (i) порушення принципу свободи договору та юридичної визначеності застосуванням недійсності правочинів на підставі їх фраздаторності, та (ii) відсутність чіткого розуміння співвідношення фраздаторного правочину з суміжними поняттями у правозастосовній практиці.

(i) Співвідношення принципів свободи договору та юридичної визначеності з доктриною фраздаторності правочинів. Як зазначалось вище, фраздаторний правочин є практичним втіленням принципу добросовісності та неприпустимості зловживання цивільним правом, як його похідної. Одночасно з цим неможливо ігнорувати те, що використання цієї концепції може порушувати інші принципи, зокрема загально правовий принцип юридичної визначеності та інший принцип цивільного законодавства свободи договору.

Щодо співвідношення з принципом юридичної визначеності, слід звернути увагу на слушне застереження Дзери І. О. щодо необхідності чіткого визначення в законодавстві підстав недійсності правочинів і неприпустимості розширеного тлумачення норм права, яким обмежено принципи добросовісності та неприпустимості зловживання правом [18, с. 165].

Однак, закріплення у законодавстві принципів добросовісності та неприпустимості зловживання правом та подальше застосування цих положень судами *ipso facto* не призводять до висновку, що вони порушують принцип юридичної визначеності. Навіть якщо суди визнають правочини фраздаторними та, як наслідок, недійсними виключно з посиланням на ст.ст. 3, 13 ЦК, це все одно не буде вважатись порушенням принципу юридичної визначеності. Ця думка підтверджується у висновку Конституційного Суду України (КС України) від 28.04.2021 р. у справі № 2-р(П)/2021. КС України визнав, що принципи цивільного законодавства, закріплені у ст. 3 ЦК, є джерелами цивільного права. Вони регулюють цивільні відносини за умови відсутності регулювання актами цивільного законодавства, договором та неможливості застосування аналогії закону. Їх застосування опосередковується механізмом аналогії права. Вплив принципів цивільного законодавства, зокрема, реалізується шляхом встановлення меж здійснення цивільних прав та наслідків здійснення

права поза цими межами [19]. У свою ж чергу втіленням таких меж принципів добросовісності, справедливості та розумності є механізм заборони зловживання цивільним правом.

КС України наголошує, що закріплення у цивільному законодавстві положень ст. 3, 12, 13 ЦК дає можливість особі розумно передбачити наслідки своїх дій, що будуть порушувати межі, встановлені принципами розумності та добросовісності. У тому числі такі дії можуть бути визнані зловживанням цивільним правом [19].

Більше того, КС України наголошує, що надання судді дискреційного розсуду щодо застосування положень ст. 3, 13 ЦК саме по собі не підважує принцип юридичної визначеності. Для обґрунтування цього положення КС України послався на рішення Європейського суду з прав людини у справі *Tolstoy Miloslavsky v. The United Kingdom* від 13 липня 1995 року (заява № 18139/91), § 37, де було зазначено, що «*Припис права, що ним дозволено діяти на власний розсуд (дискрецію), сам по собі не є таким, що є несумісним із такою вимогою, за умови, що обсяг такої дискреції та спосіб її реалізації визначено з достатньою мірою чіткості – з урахуванням правомірної (легітимної) мети щодо питання, яке є предметом розгляду, з тим, щоб особі було забезпечено належний захист від свавільного втручання*» [20].

Щодо конкуренції з принципом свободи договору, що є одним із принципів цивільного права, то слід звернути увагу, що зміст цього принципу полягає у наданні особі можливості здійснювати цілу низку правомочностей щодо укладення договору та визначення його змісту. Зважаючи на таку природу цього принципу, у науковій літературі існує позиція, що неприпустимість зловживання цивільним правом розглядається, як межа реалізації принципу свободи договору [21, с. 163].

Однак, при застосуванні заборони зловживання цивільним правом до випадків недобросовісного використання свободи договору виникає низка проблем. Дійсно, принцип свободи договору не є абсолютним. Він може обмежуватись в інтересах суспільства, слабшої сторони договору або кредитора. Це підтверджується й у науковому висновку члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді Єфімова О. М. у справі № 910/16579/20, одночасно, в ньому наголошується, що вирішення такого конфлікту має здійснюватися з врахуванням принципів справедливості та розумності [22].

Додатково з аналізу рішення КС України можливо дійти до висновків, що у будь-якому випадку таке обмеження має відповідати двом критеріям: правомірної (легітимної) мети, а саме стимулювання учасників цивільних відносин до добросовісного та розумного здійснення своїх цивільних прав; та домірності використаних юридичних засобів (їх достатність для відвернення шкоди іншій особі) [19].

Отже, концепція фраздаторності правочину не суперечить вимогам принципів юридичної визначеності та свободи договору, однак має застосовуватись у виключних випадках з урахуванням принципу розумності та справедливості.

(ii) Співвідношення фраздаторного правочину з суміжними поняттями. Не існує єдиного розуміння співвідношення фраздаторних правочинів з іншими суміжними поняттями. Крат В. І. відносить до фраздаторних правочинів тільки правочини, фраздаторність яких прямо передбачена у актах законодавства, зокрема:

- у банкрутстві (ст. 20 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»);
- при неплатоспроможності банків (ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»);
- у виконавчому провадженні (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження») [23].

Такий підхід також імплементовано у постанові Великої Палати Верховного Суду у справі № 369/11268/16-ц. Велика Палата визнала недійсним правочин, що укладений на шкоду кредитору, знайшовши в ньому ознаки «*фіктивного (стаття 234 ЦК України); такого, що вчинений всупереч принципу добросовісності та недопустимості зловживання правом (статті 3, 13 ЦК України); такого, що порушує публічний порядок (частини перша та друга статті 228 ЦК України)*» одночасно [24].

Зовсім іншу позицію викладено в постанові Великої Палати Верховного Суду у справі № 916/379/23. У ній Велика Палата Верховного Суду схиляється до підходу, «*за яким допускається кваліфікація фраздаторного правочину, зокрема, як такого, що вчинений всупереч принципу добросовісності та зловживаючи правом (статті 3, 13 ЦК України)*» [12].

Дійсно, як правочини перелічені Кратом В. І. [23], так і правочин, що був визнаний недійсним у справі № 369/11268/16-ц [25], можуть містити ознаки фраздаторності відповідно до теорії цивільного права. Однак, така їх кваліфікація у правозастосовній практиці розвиває поняття фраздаторного правочину. Це зневажає законодавчо встановленні підстави визнання правочину недійсним, та замінює їх на порушення принципів цивільного права, що закріплені у ст.ст. 3, 13 ЦК.

КС України у своєму рішенні від 28.04.2021 р. № 2-р(П)/2021 зазначив, що принципи цивільного права, хоч і є джерелами цивільного права, можуть застосовуватись лише у виключних випадках крізь інститут аналогії закону [19]. Спасибо-Фатеева І. В., на позицію якої послався Верховний Суд у своїх постановках, вважає, що «*до умов застосування аналогії права відноситься те, що: відносини, до яких застосовується аналогія, охоплюються предметом цивільно-правового регулювання (статті 1, 9 ЦК); наявність прогалини в їх регулюванні (прогалини в праві); застосування аналогії закону неможливе (наприклад, відсутність норм, які регулюють подібні за змістом цивільні відносини, застосування аналогії закону суперечить суті цих відносин тощо); застосування аналогії права не повинно суперечити суті цих відносин; цивільні відносини, що виникли, можуть бути врегульовані відповідно до загальних засад цивільного законодавства*» [26]. Отже, фраздаторність правочину, як практичне втілення принципів цивільного законодавства має застосовуватись лише за наявності вищезгаданих умов.

Більше того, таке окреме розуміння фраздаторного правочину вже починає знаходити закріплення у законодавстві. У Законі України № 3985-IX від 19.09.2024 р. викладено нову редакцію абз. 6 ч. 1 ст. 1 Кодексу України з процедур банкрутства, яка прямо розмежовує поняття фраздаторного правочину та правочину, що визнаний недійсним на підставі ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства [27].

Додатково варто зазначити, що практика Верховного Суду вже почала відходити від позиції Великої Палати, викладеної у справі № 369/11268/16-ц. Зокрема, колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 761/40240/21 відмовилася застосовувати відповідні висновки Великої Палати, хоча аргументація колегії відрізняється від наведеної у цій статті. Зокрема, у справі № 761/40240/21 сформовано позицію, що фраздаторний правочин та фіктивний правочин, передбачений ст. 234 ЦК, є суміжними поняттями, тому не можуть використовуватись для визнання недійсності одного й того ж правочину. Зокрема, фраздаторний правочин укладається з метою уникнення чи унеможливлення сплати боргу, тоді як фіктивний правочин укладається без наміру створювати правові наслідки, які ним обумовлювалися [24].

Висновки. На даному етапі українська судова практика активно застосовує концепцію фраздаторності правочинів, що була відома ще Римському праву. Як у Рим-

ському праві, так і в практиці Верховного Суду, під ним розуміють правочин, вчинений на шкоду кредиторів боржником.

Однак слід зазначити, що в правовій системі України фраздаторний правочин є проявом принципів добросовісності та недопустимості зловживання правом у цивільних відносинах, що спричиняє цілу низку проблем щодо співвідношення цієї категорії з іншими суміжними поняттями. На нашу думку, застосування цієї правової конструкції можливе у випадку задоволення одразу кількох умов: відсутнє законодавче регулювання інших підстав недійсності правочинів; порушення боржником принципів добросовісності та недопустимості зловживання цивільним правом,

що призвело чи могло б призвести до значної шкоди кредиту; врахування принципів розумності та справедливості при вирішенні питання щодо визнання правочину фраздаторним; обмеження судом принципу свободи договору є співмірним заходом до заподіяної правочинною шкоди.

При цьому фраздаторність має застосовуватись окремо від усіх інших підстав визнання правочину недійсним. Оскільки, коли є інша нормативно встановлена підстава для визнання правочину недійсним, суди мають посилались виключно на неї. Такий висновок зумовлений тим, що фраздаторність є похідною від принципів цивільного права, що застосовуються для регулювання цивільних відносин лише за умов відсутності нормативного регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40-44. ст.356.
2. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 50. ст.564.
3. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 30. ст. 542.
4. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 19. ст.74.
5. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої; Харків: ЕКУС, 2020, 928 с.
6. Рогач О. Я., Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. *Форум права*. 2011. № 2. С. 786–791. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_127 (дата звернення: 10.01.2025).
7. Кот О. О., Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. с. 127-137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapnu_2016_4_14 (дата звернення: 10.01.2025).
8. Крат В. І., Фраздаторність від Юстиніана. *ЗаконіБізнес*. 2021. № 28. URL: https://web.archive.org/web/20210716160709/https://zib.com.ua/ua/print/148293-chomu_daruvati_kvartiru_materi_nedobrosovisno_u_koli_vidbuva.html (дата звернення: 10.01.2025).
9. Надієнко О. І., Фраздаторні правочини у цивільному праві України: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. с. 237–239. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/54> (дата звернення: 22.01.2025).
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 квітня 2023 у справі № 911/950/16 (911/3488/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110485384> (дата звернення: 12.03.2025).
11. Беляневич В. Е., Беляневич О. А. *Науковий висновок за зверненням судді Великої Палати Верховного Суду Л. Й. Катеринчук від 08.12.2021 № 690/0/26-21 у справі № 910/16579/20*. URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-zastosuvanna-institutu-nedijisnosti-pravocinu-sodo-fraudatornih-ta-fiktivnih-pravocinin> (дата звернення: 22.01.2025).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2024 у справі № 916/379/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124809039> (дата звернення: 12.03.2025).
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 23 березня 2023 у справі № 924/1351/20 (924/97/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109995142> (дата звернення: 12.03.2025).
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 лютого 2023 у справі № 910/14918/20 (910/17720/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109422998> (дата звернення: 12.03.2025).
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 грудня 2020 у справі № 638/18851/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93709148> (дата звернення: 12.03.2025).
16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 липня 2019 у справі № 405/1820/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83387308> (дата звернення: 12.03.2025).
17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 жовтня 2023 у справі № 205/2053/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114757409> (дата звернення: 12.03.2025).
18. Дзера І. О. Принципи права для фраздаторних правочинів: панацея чи проблема. *Міжнародна науково-практична конференція "Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів"*. (Київ, 21–22 червня 2024 р.: тези доповідей і повідомлень / редкол.: Венгер В. М., Ключковський Ю. Б., Козюбра М. І. [та ін.]; Національний університет "Кієво-Могилянська академія" [та ін.]) Київ, 2024. С. 161-165. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/32742> (дата звернення: 25.01.2025).
19. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Публічного акціонерного товариства акціонерний комерційний банк "ІНДУСТРІАЛБАНК" щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 13, частини третьої статті 16 Цивільного кодексу України: Рішення Конституційного Суду України від 28.04.2021 № 2-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-21#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
20. Рішення Європейського суду з прав людини від 13 липня 1995 у справі «Толстой Мілославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom), заява № 18139/91. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57947"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 12.03.2025).
21. Бервено С. М. Проблеми договірної права України: Монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006, 392 с.
22. Єфімов О. М. *Науковий висновок щодо визнання правочину недійсного як фраздаторного для справи № 910/16579/20* / Член Науково-консультативної ради при ВС. URL: <http://yefimov.com.ua/?p=4701> (дата звернення: 12.03.2025).
23. Крат В. І. Окрема думка судді Верховного Суду у Касаційному цивільному суді від 14 лютого 2018 року у справі № 379/1256/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348706> (дата звернення: 12.03.2025).
24. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 05 січня 2024 у справі № 761/40240/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116291132> (дата звернення: 12.03.2025).
25. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 у справі № 369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786> (дата звернення: 12.03.2025).
26. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 серпня 2022 у справі № 464/4738/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105862439> (дата звернення: 12.03.2025).
27. Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації: Закон України від 19 вересня 2024 № 3985-IX: *Офіційний вісник України*. 2024 р. № 97. ст. 6190.